

Franz Kafka (1883 – 1924): Proměna (1915)

I. Beletristický text:

A. Literární druh a žánr, literárněhistorický kontext, umělecký směr / tvůrčí skupina, údaje o autorovi ve vztahu k dílu;

B. 1. Doba a místo (děje);

2. Kompozice;

3. Hlavní postavy a jejich charakteristika;

4. Námět, témata, hlavní motivy;

C. Jazykové zvláštnosti a kulturní souvislosti;

Když se Řehoř Samsa jednou ráno probudil z nepokojných snů, shledal, že se v posteli proměnil v jakýsi nestvůrný hmyz. Ležel na hřbetě tvrdém jak pancíř, a když trochu nadzvedl hlavu, uviděl své vyklenuté, hnědé břicho rozdělené obloukovitými výztuhami, na jehož vrcholu se sotva ještě držela příkrývka a tak tak že úplně nesklouzla dolů. Jeho četné, vzhledem k ostatnímu objemu žalostně tenké nohy se mu bezmocně komíhaly před očima.

Co se to se mnou stalo? pomyslel si. Nebyl to sen. Jeho pokoj, správný, jen trochu příliš malý lidský pokoj, spočíval klidně mezi čtyřmi dobře známými stěnami, Nad stolem, na němž byla rozložena vybalená kolekce vzorků soukenného zboží – Samsa byl obchodní cestující –, visel obrázek, který si nedávno vystříhl z jednoho ilustrovaného časopisu a zasadil do pěkného pozlaceného rámu. Představoval dámu, opatřenou kožešinovou čapkou a kožešinovým boa, jak vzpřímeně sedí a nastavuje divákovi těžký kožešinový rukávník, v němž se jí ztrácí celé předloktí.

Řehořův pohled se pak obrátil k oknu a pošmourné počasí – bylo slyšet, jak kapky deště dopadají na okenní plech – ho naplnilo melancholií. Co kdybych si ještě trochu pospal a zapomněl na všechny blázniviny, pomyslel si, to však bylo naprosto neproveditelné, neboť byl zvyklý spát na pravém boku, v nynějším stavu se však do této polohy nemohl dostat. Ať sebou házel sebevětší silou na pravý bok, vždycky se zase zhoupł zpátky naznak. Zkoušel to snad stokrát, zavřel oči, aby se nemusel dívat na zmítající se nohy, a přestal, až když ucítil v boku lehkou, tupou bolest, jakou ještě nikdy nepocítil.

Ach bože, pomyslel si, jaké jsem si to vybral namáhavé povolání! Den co den na cestách. Zlobení s prací je mnohem víc než přímo v obchodě doma, a k tomu ještě ten kříž s cestováním, starosti o vlaková spojení, nepravidelné, špatné jídlo, stále se střídající známosti, jež nikdy nenabudou trvalosti, srdečnosti. Aby to všechno čert vzal! Ucítil nahoře na břiše slabé svědění; pomalu se sunul po hřbetě k čelu postele, aby mohl lépe zvednout hlavu; našel svědicí místo, poseté spoustou drobných bílých teček, které nedovedl posoudit; a chtěl to místo jednou nohou ohmatat, hned ji však stáhl zpátky, neboť při dotyku ho hrůzou zamrazilo.

Sklouzl opět zpátky do dřívější polohy. Z toho časného vstávání člověk dočista zpitomí, pomyslel si. Člověk se potřebuje vyspat. Jiní kupci si žijí jak ženy v harému. Když se například během odpoledne vrátím do hostince, abych si přepsal získané zákazníky, sedí si tihle páni teprve u snídaně. To bych si tak mohl zkusit u svého šéfa; na místě bych letěl. Ostatně kdoví jestli by to pro mne nebylo lepší. Kdybych se kvůli rodičům nedržel, dávno bych dal výpověď, šel bych rovnou k šéfovi a od plic bych mu řekl, co si myslím. Ten by určitě spadl z pultu! Je to také divný způsob, sednout si na pult a z té výšky mluvit se zaměstnancem, který navíc kvůli šéfově nedoslýchavosti musí přistoupit až těsně k němu. Nu, ještě se té naděje docela nevzdávám; jen co budu mít pohromadě tolik peněz, abych splatil, co mu rodiče dluží – může to trvat ještě tak pět šest let –, rozhodně to udělám. Pak se to rozetne. Prozatím ovšem musím vstát, protože mi v pět jede vlak.

A podíval se na budík, který tikal na prádelníku. Pane na nebi! pomyslel si. Bylo půl sedmé a ručičky šly klidně dál, dokonce bylo půl pryč, pomalu už tři čtvrti. Že by byl budík nezazvonil? Z postele bylo vidět, že byl správně nařízen na čtvrtou hodinu; určitě také zvonil. Ale což bylo možné klidně zaspat to zvonění, které otřásá nábytkem? Nu, klidně zrovna nespál, zato patrně tím tvrději. Co však teď počít? Příští vlak jede v sedm hodin; aby ho stihl, musil by si nesmírně pospíšet a

kolekce ještě není sbalená a sám se necítí nijak zvlášť svěží a spolehlivý. A i kdyby vlak stihl, šéfovo hromování ho nemine, poněvadž sluha z obchodu čekal u vlaku o páté a dávno podal hlášení, že ho zmeškal. Je to šéfova stvůra, bez páteře a bez vlastního rozumu. Co kdyby se hlásil nemocný? Ale to by bylo krajně trapné a podezřelé, poněvadž za celých pět let služby nebyl Řehoř ani jednou nemocen. Šéf by určitě přišel s lékařem od nemocenské pokladny, vyčítal by rodičům, že mají líného syna, a všechny námitky by zatrhl odkazem na lékaře od pokladny, pro kterého jsou přece vůbec všichni lidé úplně zdraví, jenže se štítí práce. A byl by ostatně v tomto případě v nepravu? Až na jistou ospalost, která byla po tom dlouhém spaní doopravdy zbytečná, cítil se Řehoř skutečně docela dobře a dokonce měl řádný hlad.

Když si to všechno v největším spěchu rozvažoval a nemohl se rozhodnout vylézt z postele – budík právě odbíjel tři čtvrti na sedm –, ozvalo se opatrné zaklepání na dveře v hlavách postele. “Řehoři,” zavolal hlas – byla to matka – “je tři čtvrti na sedm. Nechtěl jsi odjet?” Ten něžný hlas! Řehoř se zděsil, když uslyšel hlas, jímž odpověděl, nepochybně svůj dřívější hlas, do něhož se však jakoby zezdola mísilo jakési nepotlačitelné, bolestné pípání, které jedině první okamžik ponechávalo slovům zřetelnost, natolik však rozrušilo jejich doznění, že člověk nevěděl, jestli dobře slyší. (...)

II. Nebeletristický text:

- A. Funkční styl, obsah, účel, vztah k prvnímu textu;
- B. Jazykové apod. zvláštnosti.

Franz Kafka o Alexandru Velikém: Dnes – to se nedá popřít – neexistuje žádný veliký Alexandr. Vraždít dokáže sice leckdo... a mnohým je Makedonie příliš těsná, takže proklínají otce Filipa – ale nikdo, nikdo nedovede vést do Indie. Už tehdy byly brány Indie nedosažitelné, avšak králův meč vyznačil směr. Dnes jsou ty brány přeneseny docela jinam, dál a výš; nikdo neukáže směr; mnozí třímají meče; ale jen proto, aby se jimi oháněli; a pohled, který je chce sledovat, zbloudí.

Druhý úryvek je esejistický (esej = styl odborný + publicistický + umělecký). Kafka tu ukazuje svou skepsi vůči aktuálním idejím ve veřejném prostoru: mladý Alexandr byl sice idealista, ale jeho životní cíl – tažení do kulturně bohatých zemí Východu – bylo (ještě) realistické a Alexandr tento cíl dokázal naplnit. Dnes – a to nejen v Kafkově době – jsme zahlcováni velkými slovy, ale jednak se za nimi neskrývá žádné opravdové úsilí a jednak chybějí věrohodní vůdcové.

Franz Kafka (3. 7. 1883 Praha – 3. 6. 1924 Kierling /u Vídně/)

Český spisovatel německé národnosti, světově proslulý představitel generační skupiny pražských německých autorů židovského původu.



Franz Kafka pocházel z **rodiny jihočeského obchodníka** (z židovské menšiny v obci Osek na Strakonicku), který se vypracoval z nuzných poměrů na majitele pražského velkoobchodu s galanterií. Franz byl nejstarší ze 6 dětí, narodil se v domě poblíž Staroměstského náměstí, v těsném sousedství barokního kostela svatého Mikuláše (což bývá někdy považováno za jeden z vlivů utvářejících jeho osobnost). Kafka byl ovšem ovlivněn především **rodinnou atmosférou**: pro otce byly příznačné smysl pro podnikatelský úspěch, patriarchální přísnost, panovačnost a prchlivost, zatímco matka byla sice jeho pravou rukou v obchodě, ale doma zastávala nenápadnou pozici milující matky, která se snažila tlumit manželovy spory s dětmi.

Franz Kafka vystudoval německé gymnasium a pak **práva** na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě (1901 – 1906). Na univerzitě se seznámil s Maxem Brodem (1884 – 1968), pozdějším spisovatelem, a stali se trvalými přáteli.

V letech **1908 – 1922** Kafka pracoval jako **právník v Dělnické úrazové pojišťovně**: při likvidaci pojistných událostí z pracovních úrazů procestoval především severočeské pohraničí a dobře poznal bídné životní podmínky dělnických rodin v tamějším zejména textilním průmyslu; i toto se nepřímo odrazilo v jeho tvorbě.

Kafka byl štíhlý, elegantní mladý muž, usměvavý, se zvláštním, poněkud skrytým smyslem pro humor, ve společnosti oblíbený. Byl však silný introvert, zápasil s nedostatkem sebevědomí, stále mu zůstal vzhled nesmělého studenta. Byl nekuřák, abstinent a po řadu let vegetarián. **Od r. 1908** publikoval časopisecky své krátké prózy, především **povídky**. Psal německy, ale uměl také česky a rozsáhle četl **českojazyčnou literaturu** i časopiseckou produkci. V letech 1909 – 1912 s Maxem Brodem aj. procestoval Itálii, Francii, Švýcarsko a Německo. Od r. 1910 si psal **deník** (do r. 1923). Přátelil se s dalšími pražskými německými autory židovského původu, zejména s **Franzem Werfelem** (1890 – 1945).

Byl zasnouben postupně se dvěma dívkami, ale zasnoubení pokaždé zrušil: jedním z důvodů bylo to, že od r. 1917 trpěl **tuberkulózou**. V r. 1920 se prostřednictvím korespondence seznámil s českou novinářkou **Milenou Jesenskou** (1896 – 1944). Představovala moderní typ kulturně založené a společensky aktivní ženy se širokými zájmy (znala se nejen s Brodem a Werfelem, ale také třeba s Karlem Čapkem). Od r. 1918 žila v nevydařeném manželství ve Vídni. Kafku oslovila dopisem se žádostí, zda by mohla přeložit do češtiny jeho povídku *Topič*. Kafka odpověděl, a tak se rozvinulo jejich hluboké přátelství na dálku, které přerostlo v intimní vztah při jejich pouhých dvou několikadenních setkáních ve Vídni a v rakouském pohraničním městě Gmünd (železniční uzel na trati Praha / České Budějovice – Vídeň).



Kafkova nemoc postupovala, přestože Kafka zintenzivnil své léčení v sanatoriích. V r. **1922** byl **penzionován** a o dva roky později v jednom rakouském léčebném ústavu **zemřel**.

Zanechal závěť, v níž správcem své pražské pozůstalosti učinil Maxe Broda a požádal ho, aby všechny jeho nalezené nevydané texty zničil. Brod to ovšem neudělal a naopak se – společně s Jesenskou – postaral o publikování a popularizaci Kafkova díla. Ukázalo se, že Kafka je autorem zcela **svěbytné literární prozaické tvorby**, která vyjadřuje **pocit odcizení člověka v moderní společnosti ovládané odlidštěným systémem anonymní moci**. Postavy osamělých mužů bez

rodinných, přátelských či intimních vazeb mají **autobiografické rysy**: všichni se snaží začlenit do společnosti, ale setkávají se s negativní odezvou, od níž není úniku, a dokonce sami uvažují o vlastní (sebe)likvidaci.

Kafka používá strohý, nezúčastněný jazyk bez emocí, se strojově analytickými či popisnými pasážemi a se záblesky hořké ironie. V Kafkově díle nalezneme ozvěny byrokratického prostředí, sociálních rozporů i První světové války, v níž se starý svět hroutil, aniž by bylo zřejmé, čím bude nahrazen. Ovšem v poválečných 20. letech, ovlivněných druhou modernou, nebyla příhodná atmosféra pro širokou recepci Kafkova díla, a to tedy dlouho zůstávalo na okraji čtenářského zájmu.



Situace se zásadně změnila po Druhé světové válce, kdy se v euroamerickém světě zvedla vlna diskusí o potřebném přehodnocení zjednodušujících a ideologizujících pohledů na společenskou realitu. Ukázalo se totiž, že dosavadní optimismus je dosti zavádějící v poměrech, kdy demokratické mechanismy jsou zatlačovány nečitelnou, ale zároveň suverénní mocí spleťtých, nikým nevolených struktur a kdy jedinec prožívá silný pocit odcizení od sebe sama i od výsledků své činnosti jako člověk, jako občan i jako zaměstnanec. V této situaci bylo Kafkovo dílo znovuobjeveno: ukázalo se, že obsahuje jasnozřivou, i když pochmurnou analýzu tohoto stavu, jenž zachvacuje celý údajně vyspělý svět, bez ohledu na hranice či povahu panujícího režimu.

V r. **1963** se na zámku **Liblice** nedaleko Mělníka konala **mezinárodní konference o Kafkovi** a stala se jedním z mezníků československé liberalizace v 60. letech: ukázala mj., že československá společnost sdílí stejné problémy a klade si stejné otázky jako jiné, zejména západní země.

Na okraj: V české slovní zásobě se objevilo adjektivum *kafkovský*; o komplikovaném, lidsky necitlivém prostředí úřadů, politiky apod. se běžně říká, že to je *kafkárna*, a když se v 60. letech na českých jevištích objevila hra (žánru absurdního divadla) *Kdo se bojí Virginie Woolfové* od amerického dramatika Edwarda Albeeho (pojmenovaná podle anglické spisovatelky a feministky), byla uváděna v počestěné verzi jako *Kdopak by se Kafky bál*. Na aktuálnosti Kafkovy tvorby dnes nic nemění ani fakt, že po r. 1989 bývá Kafka často degradován na obchodní značku v českém turistickém průmyslu.

Kafka je pohřben na Novém židovském hřbitově v Praze. Jeho tři sourozenci, kteří se dožili dospělosti, byli za Druhé světové války umučeni v nacistickém koncentračním táboře – stejně jako Milena Jesenská.

Některá díla:

Romány (nedokončené) **Amerika** (původní název *Nezvěstný* = Der Verschollene; vznik 1912 – 1914, vydáno 1927; 1. kapitola vyšla samostatně již r. 1913 jako povídka **Topič** = Der Heizer; film 1994: režie Vladimír Michálek, v hlavní roli Martin Dejdar), **Proces** (Der Prozeß; vznik 1914 – 1915, vydáno 1925; francouzský aj. film 1962: režie Orson Welles /USA/, v hlavní roli Josefa K. Anthony Perkins; britský film 1993: režie David Hugh Jones, hrají Kyle MacLachlan, Anthony Hopkins, Jason Robards), **Zámek** (Das Schloß; vznik 1922, vydáno 1926);

Povídky **Proměna** (Die Verwandlung; 1915), **V kárném táboře** (1919; In der Strafkolonie, 1919), **Venkovský lékař** (Ein Landarzt; 1919);

Deníky (Tagebücher 1910 – 23; 1951), **Dopisy** (otci, Mileně aj.; různá vydání od 50. let 20. století).